

بررسی و نقد

ادله اثبات و انکار نبوت عامه

دکتر محمود زارعی بلشتی

شماره ۱۰۴ ۹۱۲۷۰۴

info@mzbaleshti.ir

m-zarei@stu-qom.ac.ir

www.ketab.ir

سرشناسه	:	زارعی بلشتی، محمود
عنوان و نام پدیدآور	:	بررسی و نقد ادله اثبات و انکار نبوت عامه/ محمود زارعی بلشتی.
مشخصات نشر	:	قم: مرکز نشر کتاب، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	:	۳۹۰ ص.
شابک	:	۹۷۸-۹۶۴-۷۲۱۸-۶۵-۸
وضعیت فهرست	:	فیا
نویسنده	:	
یادداشت	:	کتابنامه: ص. ۲۲۷-۲۹۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	:	نبوت عامه
موضوع	:	Nubuwa al-Ameh*
موضوع	:	نبوت
موضوع	:	Prophecy
موضوع	:	نبوت - جنبه‌های قرآنی
موضوع	:	Prophecy-- Qur'anic aspects
رده بندی کنگره	:	BPT۲۰/۱/۲۴ ۱۳۹۵
رده بندی دیوبند	:	۲۹۷/۲۳
شماره کتابخانه ملی	:	۲۳۹۲۰۹۲
ملی	:	

بررسی و نقد ادله اثبات و انکار نبوت عامه

نویسنده: دکتر محمود زارعی بلشتی

ناشر: مرکز نشر کتاب

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۵

تیراژ: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۲۱۸-۶۵-۸

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش را به ما ارزانی داشت. در اینجا برخود لازم می دانم که از تمامی اساتیدی که مرا در تحصیل علم یاری کرده اند تشکر و قدردانی نمایم.

از استاد گرامی دکتر عسگر دیرباز که راهنمایی این رساله را به عهده گرفتند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم. از استاد گرامی دکتر عباس ایزد پناه که مشاوره این رساله را به عهده داشتند. نیز نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم. همچنین از اساتید گرامی دکتر مولایی نیا، دکتر احمد عابدی، دکتر رضا برنجکار، دکتر امیر غنوی، دکتر علی الله بداشتی، دکتر سید معد روحانی، دکتر ابو القاسم جعفری که مرا در این تحقیقات راهنمایی کردند نیز نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم. از استاد گرامی حاجت الاسلام دکتر جواد جعفری بابت مشاوره قاعده لطف تشکر ویژه می کنم. همچنین از آقای مهندس سید محمود هاشمی که امکانات تحقیقات را برای بنده فراهم نمودند تشکر می کنم. از استاد گرامی آیت الله حیدری فسائی که بحثهای اصولی و قیاس را از محضرشان استفاده نمودم سپاسگزارم. اساتید گرامی دکتر دانش شهرکی، دکتر حشمت پور، دکتر محسن جوادی که یادداشت‌هایم را مطالعه کردند، مرا راهنمایی کردند نیز تشکر می کنم. همچنین از استاد گرامی خانم دکتر یزدی بابت مطالعه دقیق و راهنمایی محتوایی و شکلی این رساله تشکر می کنم. در نهایت از مادر و همسرم بابت دعای خیر و همراهی شان در این تحقیق سپاسگزارم.

چکیده

نبی یا پیامبر انسانی است که خداوند او را برانگیخته تا پیامش را بدون واسطه بشر دیگر از طریق وحی دریافت کرده، به بشر برساند تا آنها را به سعادت راهنمایی کند. در اینجا ادله ای که در اثبات وجود اصل نبوت یا انکار آن اقامه شده است تحلیل و ارزیابی شده اند. در نهایت تقریرهای نویی نیز ارائه شده است. اصل نبوت یکی از اصول دین اسلام و دیگر ادیان الهی است. لذا اثبات نبوت در دین داری و ایمان افراد نقشی محوری دارد. با این حال تبیین درست و رسایی از ادله ضرورت نبوت و اثبات آن در دست نیست. این ادله مانند دلیل لطف و دلیل قانون نارسا بوده، دارای نقص یا اشکالات است که نمی توان به آنها اعتماد کرد. تا جایی که فحص کرده ام اثر مناسبی در این باب وجود ندارد. یعنی آثار موجود از جهت، جامعیت، دقت و عمق بحث، احصای ادله، تحلیل و موشکافی ادله، بیان مبانی و بیان قیاسمند، مناسب نمی باشند. هدف از این پژوهش جمع آوری ادله اثبات و انکار در یک مجموعه و سپس استخراج قیاس ادله، تحلیل، بررسی و نقد و ارزیابی آن است که مستلزم نوآوری باشد. همچنین ادله عقلی نوی بر اساس استنباط از آیات و روایات نیز ارائه شده است. نسبت به نبوت به براهمه نیز نقد شده است. در این نوشتار نگاهی به آراء ادیان و نیز فرق گوناگون مذهبی و کرمی نیز شده است که عبارتند از معتزله، اشاعره، ماتریدی، زیدیه، اسماعیلیه، نوبختیان، نومرزیان، سلفی، یهود، مسیحیت، هندو، جین، بودا و سیک. روش کار عمدتاً به صورت کتابخانه ای می باشد. نام برخی از ادله تازگی دارد و برای اولین بار در این نوشتار به کار رفته است. دلیل هدایت و دلیل رموع از محکمترین ادله می باشند. ادله نویی در اثبات نبوت عامه که برگرفته از آیات و روایات است، می توان تقریر کرد.

کلمات کلیدی: نبوت عامه، ادله اثبات نبوت، ادله انکار نبوت، براهمه، دلیل هدایت

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۲	موضوع تحقیق.....
۳	اهمیت و ضرورت موضوع.....
۳	اهداف.....
۵	پرسشهای اصلی و فرعی پژوهش.....
۵	فرضیات.....
۶	پیشینه تحقیق.....
۸	جنبه‌ی جدید بودن و نوآوری طرح.....
۱۱	فصل اول: کلیات.....
۱۳	۱-۱- معنای واژه «نبی» و «نبت».....
۱۵	۱-۲- تعریف «نبی» و «نبت».....
۱۷	۱-۲-۱- تعاریف نادرست.....
۲۱	۱-۳- فرق بین نبی و رسول و مبعوث.....
۳۱	۱-۴- منزلت عقل وعدم کفایت آن.....
۳۳	فصل دوم: ادله اثبات نبوت عامه، بررسی و نقد.....
۳۵	۱-۲- مقدمه.....
۳۹	۲-۲- قاعده لطف؛ بررسی و نقد.....
۴۱	۲-۲-۱- لطف چیست؟.....
۵۵	۲-۲-۲- قاعده لطف چیست؟.....
۵۷	۲-۳- مخالفین قاعده لطف.....
۶۳	جمع بندی از اعتراضات بر قاعده لطف.....
۶۳	۲-۴- معنای غرض.....
۶۵	۲-۵- دلیل بر قاعده لطف و نقد آن.....
۷۵	۲-۶- جمع بندی و نتیجه گیری بررسی قاعده لطف.....

- ۷۶..... ۳-۲- دلایل لطف
- ۷۶..... ۱-۳-۲- دلایل بر لطف بودن نبوت
- ۷۷..... ۲-۳-۲- دلایل بر اثبات نبوت عامه بر اساس قاعده لطف
- ۷۹..... ۳-۳-۲- نبوت لطف (مصطلح) نیست
- ۷۹..... ۴-۳-۲- رد دلایل بر ضرورت نبوت عامه بر اساس قاعده لطف
- ۷۹..... ۵-۳-۲- نبوت لطف است و ضرورت دارد ولی نه به معنای اصطلاحی متکلمین
- ۸۰..... ۶-۳-۲- جمع بندی و نتیجه گیری: دلایل لطف
- ۸۱..... ۴-۲- مجموعه ادله هدایت
- ۸۱..... ۱-۴-۲- دلایل هدایت
- ۸۲..... ۱-۱-۲- معنای هدایت
- ۸۵..... ۲-۱-۴-۲- دلایل هدایت
- ۸۶..... ۳-۱-۴-۲- زیر مجموعه های دلیل هدایت
- ۸۸..... ۴-۱-۴-۲- دلایل هدایت در بیان حکما
- ۹۲..... ۵-۱-۴-۲- رابطه دلایل هدایت با دیگر اقوال
- ۹۳..... ۶-۱-۴-۲- جمع بندی و تحلیل کلی از بیان عل
- ۹۳..... ۷-۱-۴-۲- دلایل هدایت در در قرآن و روایات
- ۹۷..... ۸-۱-۴-۲- بررسی چند نقد و شبهه بر دلایل هدایت
- ۱۰۲..... ۹-۱-۴-۲- جمع بندی دلایل هدایت
- ۱۰۴..... ۲-۴-۲- دلایل قانون (دلایل حکما)
- ۱۰۵..... ۱-۲-۴-۲- پیشینه بحث
- ۱۰۷..... ۲-۲-۴-۲- دلایل قانون، از آغاز تا کنون
- ۱۱۱..... ۳-۲-۴-۲- روایات
- ۱۱۴..... ۴-۲-۴-۲- شرح ملاصدرا بر این حدیث و بررسی آن
- ۱۲۰..... ۵-۲-۴-۲- بررسی و تحلیل دلایل قانون
- ۱۲۳..... ۶-۲-۴-۲- نقد دلایل قانون
- ۱۳۷..... ۷-۲-۴-۲- اصلاحیه دلایل قانون یا بیانی دیگر از آن

- ۱۳۹..... ۸-۲-۴-۲- بررسی اصلاحیه دلیل
- ۱۴۱..... ۹-۲-۴-۲- جمع بندی و نتیجه گیری کلی از دلیل قانون
- ۱۴۲..... ۳-۴-۲- مجموعه ادله معرفتی
- ۱۴۲..... ۱-۳-۴-۲- دلیل معرفت
- ۱۴۳..... ۱-۱-۳-۴-۲- بیان چگونگی دلالت
- ۱۴۷..... ۲-۱-۳-۴-۲- روایات
- ۱۴۸..... ۳-۱-۳-۴-۲- نقد و بررسی دلیل معرفت
- ۱۴۹..... ۲-۳-۴-۲- دلیل تکلیف
- ۱۴۹..... ۱-۲-۳-۴-۲- حسن و ضرورت تکلیف
- ۱۴۹..... ۲-۱-۳-۴-۲- بیان چگونگی دلالت دلیل تکلیف
- ۱۵۱..... ۳-۱-۳-۴-۲- تحلیل دلیل و نقد و بررسی آن
- ۱۵۳..... ۳-۳-۴-۲- دلیل معاد
- ۱۵۳..... ۱-۳-۳-۴-۲- بیان چگونگی دلالت دلیل معاد
- ۱۵۶..... ۲-۳-۳-۴-۲- مبنای دلیل معاد
- ۱۵۷..... ۴-۳-۴-۲- دلیل عذر و حجت
- ۱۵۷..... ۱-۴-۳-۴-۲- آیات و روایات
- ۱۶۱..... ۵-۳-۴-۲- دلیل حکمت
- ۱۶۱..... ۱-۵-۳-۴-۲- بیان علما
- ۱۶۲..... ۲-۵-۳-۴-۲- روایات
- ۱۶۳..... ۳-۵-۳-۴-۲- نقد و بررسی
- ۱۶۵..... ۴-۴-۲- دلیل اخلاق
- ۱۶۶..... ۱-۴-۴-۲- دلیل اخلاق در قرآن
- ۱۶۸..... ۲-۴-۴-۲- دلیل اخلاق در روایات
- ۱۷۵..... ۳-۴-۴-۲- جمع بندی دلیل اخلاق در آیات و روایات
- ۱۷۶..... ۴-۴-۴-۲- دلیل اخلاق در بیان علماء
- ۱۷۹..... ۵-۴-۴-۲- جمع بندی آراء علما درباره دلیل اخلاق

۱۸۰.....	۲-۴-۶-تحلیل و بررسی دلیل اخلاق
۱۸۴.....	۲-۴-۵-دلیل توحید
۱۸۴.....	۲-۴-۵-۱-بیان چگونگی دلالت دلیل
۱۸۵.....	۲-۴-۵-۲-روایات
۱۸۶.....	۲-۴-۵-۳-نقد و بررسی دلیل توحید
۱۸۷.....	۲-۵-۵-دلیل عدل
۱۸۷.....	۲-۵-۱-چگونگی دلالت دلیل عدل
۱۸۸.....	۲-۵-۲-تحلیل، بررسی و نقد دلیل عدل
۱۹۱.....	۲-۶-۶-دلیل وقوع
۱۹۱.....	۲-۶-۱-بیان چگونگی دلالت دلیل وقوع
۱۹۳.....	۲-۶-۲-راه های اثبات وقوع نبوت یک فرد
۱۹۴.....	۲-۶-۳-معنای لغوی معجزه
۱۹۴.....	۲-۶-۴-تعریف معجزه
۱۹۵.....	۲-۶-۵-متن دلیل معجزه در بیان متکلمین
۱۹۶.....	۲-۶-۶-نحوه دلالت معجزه بر صداقت مدعی
۱۹۷.....	۲-۶-۷-نقد و بررسی دلیل وقوع
۱۹۹.....	۲-۷-۷-دلیل فطرت
۱۹۹.....	۲-۷-۱-بیان روایت
۲۰۰.....	۲-۷-۲-چگونگی دلالت این دلیل بر بعث انبیاء
۲۰۳.....	۲-۸-۸-دلیل عرفا
۲۰۳.....	۲-۸-۱-بیان چگونگی دلالت دلیل عرفا
۲۰۵.....	۲-۸-۲-تحلیل دلیل
۲۰۶.....	۲-۹-۹-دلیل غایت حرکت
۲۰۶.....	۲-۹-۱-بیان چگونگی دلالت
۲۰۶.....	۲-۹-۲-تحلیل و بررسی دلیل غایت حرکت
۲۰۸.....	۲-۱۰-۱۰-دلیل تشبیه جامعه به بدن

۲۰۸.....	۲-۱-۱- متن دلیل.....
۲۱۳.....	۲-۱-۲- تعلیل و تبیین دلیل.....
۲۱۴.....	۲-۱-۳- نقد و بررسی.....
۲۱۶.....	۲-۱۱- نتیجه گیری فصل دوم.....
۲۱۷.....	فصل سوم: ادله انکار نبوت عامه: بررسی و نقد.....
۲۱۹.....	۳-۱- مقدمه.....
۲۲۱.....	۳-۲- ادله انکار.....
۲۲۲.....	۳-۲-۱- دلیل اول: نفی فاعلیت مطلق خدا.....
۲۲۲.....	۳-۲-۲- دلیل دوم: عدم علم خدا به جزئیات.....
۲۲۳.....	۳-۲-۳- دلیل سوم: انکار اصل تکلیف.....
۲۲۸.....	۳-۲-۴- دلیل چهارم: نداشتن عقل در فهم تکلیف و پیروده بودن وحی.....
۲۲۹.....	۳-۲-۵- دلیل پنجم: رد بجز.....
۲۳۹.....	۳-۲-۶- دلیل ششم: را امکان علم به معجزات گذشته.....
۲۳۹.....	۳-۲-۷- دلیل هفتم: رد بشر بودن پیغمبر.....
۲۴۱.....	۳-۲-۸- دلیل هشتم: زیان بحث بران افکار.....
۲۴۱.....	۳-۲-۹- دلیل نهم: دلیل صوفیه.....
۲۴۱.....	۳-۲-۱۰- دلیل دهم: نبود راهی برای اینکه پیامبر بدانند که از طرف خدا مبعوث شده است.....
۲۴۲.....	۳-۲-۱۱- دلیل یازدهم: دلیل امهال.....
۲۴۳.....	۳-۲-۱۲- دلیل دوازدهم: نكوهش پیروی از بشری مثل خود.....
۲۴۳.....	۳-۲-۱۳- دلیل سیزدهم: تغیر شعور وحی پیامبر.....
۲۴۳.....	۳-۲-۱۴- دلیل چهاردهم: قبح نسخ شرایع.....
۲۴۴.....	۳-۳- نسبت انکار نبوت به براهمه و بوداییان.....
۲۵۶.....	۳-۳-۲- نقد و بررسی.....
۲۵۷.....	۳-۴- بررسی نسبت العاد و انکار نبوت به این راوندی.....
۲۶۲.....	۳-۵- بررسی نسبت العاد و انکار نبوت به محمد زکریای رازی.....
۲۷۴.....	۳-۶- جمع بندی فصل سوم.....

فصل چهارم: نوآوری ها و تقریرهای نو.....	۲۷۵
۴-۱- مقدمه.....	۲۷۷
۴-۲- نوآوری ها.....	۲۷۷
۴-۳- تقریرهای نو.....	۲۸۰
۴-۳-۱- دلیل ایمان.....	۲۸۰
۴-۳-۱-۱- مبنای روایی دلیل ایمان.....	۲۸۰
۴-۳-۱-۲- بررسی حدیث.....	۲۸۱
۴-۳-۱-۳- آیات قرآن.....	۲۸۳
۴-۳-۱-۴- تحلیل دلیل.....	۲۸۵
۴-۳-۱-۵- آثار ایمان.....	۲۸۶
۴-۳-۲- دلیل تشبیه ایمان.....	۲۸۹
۴-۳-۳- دلیل صدق.....	۲۹۰
۴-۳-۳-۱- آیات صدق.....	۲۹۰
۴-۳-۳-۲- بررسی معنی لغوی.....	۲۹۱
۴-۳-۳-۳- چند سؤال و تحلیل آن.....	۲۹۴
۴-۳-۳-۴- چگونگی دلالت دلیل صدق.....	۲۹۹
۴-۳-۴- تقد و بررسی.....	۳۰۰
۴-۳-۴- دلیل مغفرت و تأخیر.....	۳۰۱
۴-۳-۴-۱- بیان چگونگی دلالت دلیل.....	۳۰۱
۴-۳-۴-۲- تحلیل و بررسی.....	۳۰۲
۴-۳-۴-۵- دلیل تذکر.....	۳۰۳
۴-۳-۴-۱- بیان چگونگی دلالت دلیل.....	۳۰۳
۴-۳-۴-۲- تحلیل و بررسی.....	۳۰۴
۴-۳-۴-۶- دلیل رضا و سخط.....	۳۰۵
۴-۳-۴-۱- بیان چگونگی دلالت دلیل.....	۳۰۵
۴-۳-۴-۲- بررسی و تحلیل.....	۳۰۶

۳۰۹.....	۴-۳-۷-دلیل بشارت و انذار.....
۳۰۹.....	۴-۳-۷-۱- بحث لغوی.....
۳۰۹.....	۴-۳-۷-۲- بشارت و انذار در قرآن.....
۳۱۱.....	۴-۳-۷-۴- بشارت و انذار در روایات.....
۳۱۲.....	۴-۳-۷-۵-تحلیل و بررسی.....
۳۱۵.....	جمع بندی و نتیجه گیری.....
۳۲۷.....	پیشنهاد.....
۳۲۹.....	فهرست منابع و مآخذ.....
۳۳۱.....	۱-۱-کتاب های فارسی.....
۳۴۱.....	۱-۲-مقالات فارسی.....
۳۴۵.....	۱-۳- پایان نامه های فارسی.....
۳۴۶.....	۲-کتاب های عربی.....
۳۷۰.....	۳-منابع انگلیسی.....
۳۷۰.....	۴-سایت ها.....

موضوع نبوت یکی از اصول دین است و لذا معرفت به آن و باور به آن نقش مهمی در دین داری دارد. از این روی بدون شناخت معنای آن و دلیل بر وجود آن نمی توان به باور مبتنی بر علم دست یافت. از طرفی ادله نبوت نیاز به بازخوانی و بازنویسی دارد. همچنین نیاز است که این ادله در یک جا جمع آوری شده، به شکل قیاسمند طرح گردد. کتابها و کارهای موجود از عهده این مهم بر نمی آیند و حتی کتابهای آموزشی رایج در دانشگاه و حوزه نیز نیاز به بازنگری دارند.^۱ برخی از ادله معروف و رایج مانند دلیل لطف و دلیل قانون محل بحثند و در این نوشتار مفصل بحث شده است.

در این تحقیق سعی شده است که کلیه ادله اثبات نبوت جمع آوری شود و به شکل قیاس در آید. کشف مقدمات ضروری و بررسی این ادله خود یک کار نوبی است که در برخی موارد -خصوصاً به دلیل مضمحل بودن قیاس- دوباره بوده است. در مرحله بعد سعی شده است که این ادله تبیین شود و درباره مبانی آن بحث شود. همچنین با جایی که منطقی است از این ادله دفاع شده است. سپس نقدها و اشکالات و شبهات مربوط به آن بررسی شده است.

این رساله از یک مقدمه و چهار فصل تشکیل شده است. در مقدمه این رساله درباره موضوع تحقیق، اهمیت و ضرورت آن، اهداف، پرسشها و فرضیه های اصلی و فرعی، پیشینه تحقیق و جنبه های نوآوری این تحقیق، بحث و گفت و گو می شود. پرسش فرعی اول به ترتیب در سه فصل اول بررسی شده اند. پرسش چهارم و پنجم نیز در فصل آخر بررسی شده اند. پرسش آخر نیز در آخر فصل اول در قسمت منزلت عقل بررسی شده است. فصل اول با کلیات فصل دوم به ادله اثبات نبوت و فصل سوم نیز به ادله انکار نبوت و نقد آن می پردازد. فصل پایانی نیز به تقریرهای نو می پردازد و سعی دارد ادله نوبی را از آیات و روایات استنتاج نماید.

در فصل اول به معنی نبی و نبوت و تعاریف آن پرداخته می شود. همچنین فرق نبی و رسول و بحثی درباره منزلت عقل. در فصل دوم ادله اثبات نبوت و در فصل سوم ادله انکار نبوت بررسی

^۱ محمود زارعی بلشتی، «بررسی و نقد کتاب کلام ۲»، فصلنامه نقد کتاب کلام فلسفه عرفان، سال سوم، شماره ۹-۱۰، (۱۳۹۵).

می شود. هر یک از این دو فصل یک مقدمه نیز دارد. در فصل آخر نیز سعی شده است بر اساس آیات و روایات ادله با تقریر نوی استنتاج شود. به عبارت دیگر سعی شده است که قیاس ادله روایی و قرآنی در این باب در بیاید و توجیه شود.

نکته مهم این است که فرق بین ادله گاهی ظریف است و با نادیده گرفتن آن ممکن است دو دلیل در واقع یک دلیل پنداشته شود. اگر به تفاوت های ذکر شده در هر دلیل توجه نشود ممکن است پنداشته شود که تقریرهای فصل چهارم همان تقریرهای گذشته اند. یا اینکه پنداشته شود که همه ادله به دلیل لطف بر می گردند! از این روی نکته مهم این نوشتار توجه به این مرزها و معیارهای تفکیک بین ادله است. مثلاً تفاوت دلیل عذر و حجت با دلیل معاد این است که در اولی بر نیاز انسان به عارف بعد از مرگ تأکید می شود ولی در این دلیل بر عذر خواهی و عذر تراشی انسان تأکید می شود. البته هر دو را می توان با مسامحه از این نکته، یک دلیل دانست. یا برای مثال آنچه موجب شده است دلیل جدید زیر مجموعه دلیل معرفت نباشد، جنبه عملی آن است. و یا مرز بین دلیل توحید با دلیل ایمان بدقت شود.

موضوع تحقیق

موضوع این تحقیق همانطور که از عنوان آن پیداست، «بررسی و نقد ادله اثبات یا انکار نبوت عامه و ارائه تقریرهای نو» می باشد. درباره واژه و تعریف «نبی» و «نبوت» و مراد ما از آن در فصل یک مفصلاً بحث شده است. اجمالاً باید گفت که مراد ما از نبی انسانی است که بین خدا و دیگر انسانها به عنوان واسطه با آنها، از طرف خداوند مبعوس شده باشد که پیام خدا را، بدون واسطه بشر دیگر از طریق وحی از خداوند دریافت کرده، به مردم ابلاغ نماید تا آنها را به سعادت راهنمایی کند. در اینجا ادعا این است که انسانها نمی توانند بدون وجود نبی به سعادت برسند. لذا ضرورت دارد که خداوند با توجه به صفاتی چون رحمان، حکیم، عادل، ماهر، عالم و مانند آن انبیائی را مبعوث کند. در طول تاریخ ادله ای برای اثبات این ادعا یعنی ضرورت وجود انبیاء بیان شده است. همچنین ادله ای که نشان می دهد افرادی که سمت نبوت را داشته اند نیز پدیدار شده اند. سخن این نیست که همیشه و در همه اعصار باید فردی به عنوان نبی در بین مردم زندگی کند بلکه سخن این است که کلام وحی به بشر برسد. واژه «عامه» قیدی است که می رساند در این رساله بحث از اثبات نبوت فرد خاصی چون حضرت خاتم الانبیاء ﷺ نیست. واژه «بررسی و نقد» نیز نشان می دهد که در اینجا قبل از نقد، ابتدا اصل ادله و مبانی آن را طرح و بررسی می

کنیم و سپس نقد می‌کنیم. درباره واژه «اثبات» نیز این نکته را باید توجه داشت که اثبات نبوت عام تر از بحث ضرورت نبوت است. یکی از راههای اثبات نبوت، اثبات ضرورت نبوت است. اما بدون بحث از ضرورت نبوت نیز می‌توان درباره اثبات نبوت حرف زد. «دلیل وقوع» که در این پژوهش ذکر شده است، نمونه‌ای از بحث از اثبات نبوت بدون توجه و التفات به ضرورت آن می‌باشد. نظریه نبوت مخالفینی نیز دارد که در برابر ادله اثبات، ادله‌ای برای نفی نبوت اقامه کرده‌اند. ادله‌ای که در انکار اصل نبوت یا نقد ادله اثبات ذکر شده است. با عنوان ادله انکار، بررسی و نقد می‌شوند.

اهمیت و ضرورت موضوع

اصل نبوت یکی از اصول دین اسلام و دیگر ادیان الهی است. لذا اثبات نبوت در دین داری و ایمان افراد نقشی محوری دارد. با این حال تبیین درست و رسایی از ادله ضرورت نبوت و اثبات آن در دست نیست. این امر مانند دلیل مبتنی بر قاعده لطف، دلیل حکما، دلیل معرفت نارسا هستند و دارای نقص آشکار می‌اند که نمی‌توان به آنها اعتماد کرد. دلیل لطف را اگر بخواهیم بپذیریم ارزش معرفتی آن تنها عرفی خواهد بود. دلیل قانون که به دلیل حکما معروف است بیشتر به این سینه استناد داده می‌شود، در شرح کتاب اشارات وی، توسط خواجه نصیر الدین نیز مخدوش شده است. در این رساله هم این ادله با بررسی حدود چهارصد عنوان کتاب، مقاله، رساله گردآوری، دسته‌بندی، تحلیل، ارزیابی و اصلاح شده‌اند. متأسفانه تبیین کافی یا روشنی از ادله نبوت در کتب درسی مدارس و دانشگاه‌ها در حوزه وجود ندارد. تا جایی که جستجو کرده‌ام کتاب، پایان‌نامه، مقاله مناسبی در این باب وجود ندارد. لذا نویسنده این نوشتار بنا به درک رسالتی که بر دوش خود احساس کرده است با توکل بر خداوند اعتماد بر او و توسل به اولیاء الهی بر آن شد که قدمی در این راه بردارد. همچنین چند دلیل متین بر راه اثبات نبوت عامه ارائه و تبیین شده است که از جمله آنها دلیل هدایت و دلیل وقوع می‌باشد.

اهداف

هدف از این پژوهش جمع‌آوری ادله اثبات و انکار در یک مجموعه و سپس تحلیل، بررسی و نقد و ارزیابی آن می‌باشد. بنابر این با توجه به محدودیت فضای حجمی و تعداد اوراق این تحقیق و این نکته که مخاطب این نوشتار متخصص است و با اصطلاحات و گزاره‌های خاص اشناست، چاره‌ای جز کوتاه نویسی نبوده است و ممکن است در برخی از جاها (مانند بحث قاعده لطف)

قلم سنگین باشد. لذا پرداخت برخی از این مطالب نیاز به کتابی مستقل دارد. هر دلیل از دو مقدمه صغری و کبری تشکیل شده است. اگر هر دلیلی که ارائه شده است، این دو مقدمه اش کشف و استخراج شود، فهم دلیل و مبانی آن روشن و آسان می شود. به علاوه ما را از مغالطه در فهم مصون می دارد. این مهم خصوصاً درجایی که یک دلیل چند صفحه ای و بعضاً مشکل در دو مقدمه دو خطی بیان شود کمک به سزایی در فهم و ارزیابی آن می کند. از آنجا که بسیاری از ادله به صورت مضر می باشند یعنی یکی از دو مقدمه اش بنا به فرضهایی مانند بدهايت یا مسلم بودن، بیان نشده است، قیاسمند شدن آن نقش کلیدی را در درک آن ایفا می کند. لذا یکی از اهداف این پژوهش این است که ادله اثبات یا انکار به صورت قیاسمند ذکر شده، حتی در بعضی جاها صغری یا کبری آن تأکید شود. این مهم خصوصاً در بررسی قاعده لطف چشم گیر است. البته این اقدام یعنی قیاسمند کردن ادله خصوصاً در جاهایی که ادله مضرند و یافتن مقدمات آن چون گشتن به دنبال حلقه کم شد می باشد. بعضاً دشوار بوده، خود به تنهایی یک نوآوری محسوب می شود. بعد از بیان ادله، مبانی استدلال بررسی می شود و سپس مورد ارزیابی قرار می گیرد. در برخی موارد نیز ادله با شرایطی که بیان می شود پذیرفته می شود. همچنین رابطه بین ادله، استقلال یا وابستگی آنها با هم همچنین تمام بودن، از طرفی ارزش معرفتی آن به بحث گذاشته شده است. در این پژوهش تطبیق ادله متکلمین با قرآن و روایات بررسی شده است. همچنین کلیه روایات و آیات قرآن که درصددند تا درباره اثبات نبوت دلیل عقلی بیان کنند بررسی شده است. در این خصوص کلیه حروف لام به کار رفته در قرآن که با نظری رسید لام تعلیل است و در آن استدلالی برای نبوت نهفته است بررسی شد. نمونه ای از آن استخراج شده با توجه به این لامها، در فصل سوم ذکر شده است. لذا در این پژوهش در برخی موارد استدلال با توجه به علم رجال نیز بررسی و نقد شده اند که این نیز یک نوآوری محسوب می شود. این استناد به آیات و حدیث در این بحث عقلی هرگز دور باطل نیست زیرا اولاً به این دو منبع با فلسفی یا کلامی مراجعه شده است. به عبارت دیگر ادله این دو منبع از جهت عقلی نه صرفاً تقلی بررسی شده است. ثانیاً توجه به سخن و ادله مطرح کنندگان نظریه نبوت به عنوان صاحب نظریه باید مقدم بر دیگران باشد. هدف دیگر این پژوهش ارائه ادله متقن در اثبات نبوت و تبیین و دفاع از آن می باشد. همین اقدام درباره ادله انکار نبوت نیز از قرون اولیه تا زمان حاضر انجام شده است. در نهایت سعی شده است ادله نوبی با توجه به قرآن و حدیث ارائه شود. علاوه بر این موضوع بحث از

دیدگاه مسیحیت، و ادیان هندی و شرقی مانند آیین هندو، آیین بودا، جین و سیک بررسی شده است.

پرسشهای اصلی و فرعی پژوهش

پرسش اصلی:

ادله اثبات و انکار نبوت عامه کدامند، تا چه حد معتبرند و چه ادله جدیدی در اثبات نبوت می توان ارایه کرد؟

پرسشهای فرعی:

۱- با توجه به تنوع تعاریف از نبی و نبوت، تعریف دقیق و برگزیده کدام است؟

۲- استدلالهای فلاسفه و متکلمین اسلامی در اثبات نبوت عامه کدامند و تا چه حد معتبرند؟

۳- ادله انکار نبوت عامه کدامند و اعتبار آنها چگونه است؟

۴- آیا استدلال عامه عقلی بر نبوت عامه در قرآن و حدیث (با دید فلسفی یا کلامی) وجود دارد؟ اگر است اثبات است، چگونه و با چه مبانی مفروضی استدلال شده است و ارزش معرفتی آن چگونه است؟

۵- آیا می توان استدلال یا تحریرات تاریخی بر اثبات نبوت عامه ارایه کرد؟

۶- آیا عقل و تجربه بشری نمی تواند انسان را از وحی بی نیاز کند؟

فروضیات

فرضیه اصلی

ادله ای در اثبات نبوت عامه وجود دارد که برخی از آنها معتبرند. بر انکار نبوت ادله ای وجود دارد که به نظر ما همه آنها نامعتبرند و حاصل نوعی بدفهمی می باشد. ادله جدید عقلی در روایات و آیات قرآن ذکر شده است که شایسته است به آنها توجه شود و در روش پژوهش هفت تقریر ذکر شده است.

فروضیات فرعی

۱- با توجه به نظر متکلمین و فلسفه اسلامی و نیز لغت و قرآن و روایات، بهترین معنا برای

نبی، «مخبر» یعنی خبر دهنده است و «پیامبر» یا «پیغامبر» کسی است که پیام یا پیغام می برد. تعریفی از نبی که تا حدی دربردارنده تعاریف دیگر باشد عبارت است از انسانی که از سوی خدا برانگیخته شده است تا واسطه بین او و خلق باشد که خبر یا پیامهای

الهی بر او وحی می شود و به مردم برای هدایت ابلاغ می نماید. بر این اساس نبوت به معنای واسطه بین خدا و خلق بودن برای رساندن پیام الهی به مردم است.

۲- متکلمین و حکمای اسلامی ادله ای دارند که برخی از آنها را برگرفته یا مطابق با آیات و روایت می دانند. درستی این ادعا محل بحث است. برخی از این ادله و مبانی آن قابل نقد یا اصلاح می باشند.

۳- ادله ای در انکار نبوت عامه ذکر شده است که عمده آن به براهمه نسبت داده شده است. این ادله محل نقد است.

۴- ادله ای عقلی در اثبات نبوت در قرآن و حدیث ذکر شده اند که به صورت قیاسمند قابل بیان است. این گونه رویکرد به این دو منبع، دور باطل نیست.

۵- امکان ارائه تقریر نو درباره اثبات نبوت خصوصاً با استخراج از آیات و روایات ممکن است. در بسیاری از ادله قرآنی و روایی، حرف لام را با توجه به شواهد و نیز اصل معنای آن، لام تعدیل گرفت، بر اساس آن استدلال شده است.

۶- عقل و تجربه بدیعی نمی تواند انسان را از وحی بی نیاز کند. این موضوع در ادله هدایت و معرفت مفصل و کاملی بحث شده است از این روی بحث مستقل درباره آن نیاز نیست و ما را از هدف اصلی رساله دور می سازد.

پیشینه تحقیق

با جستجویی که در فهرست مقالات و رساله های ارائه شده و کثرتی از طریق ایران داک، نورمگز، مگیران، کتابخانه های مرکزی و دانشکده الهیات دانشگاه قم و موسسه امام رضا علیه السلام (گنجینه نور) که حاوی ۲۰ هزار پایان نامه حوزه و دانشگاه است و رساله های جزوی در مدرسه فیضیه قم شد، و با توجه به بررسی اولیه کتب کلامی، موضوع این پژوهش جدید است.

در ابتدای برخی از فصول یا شروع بیان ادله، مانند دلیل قانون و ادله انکار پیش بحث مفصل و دقیق ذکر شده است. اگر این پیشینه ها در اینجا ذکر می شد، مقدمه به درازا می کشید. می توان گفت که شروع بحث اثبات نبوت عامه در اسلام به زمان صدور قرآن و روایات بر می گردد. ادله زیادی در این خصوص در این دو منبع ذکر شده، مانند: دلیل هدایت، دلیل معرفت، دلیل عذر، دلیل تذکر، دلیل بشارت و غیره. متکلمین و حکمای اسلامی نیز از قرون اولیه تا کنون به این موضوع پرداخته، ادله ای در اثبات نبوت ارائه کرده اند. گذشته از کتب روایی که به قرن اول و دوم هجری

بر می گردد، عمده کتب کلامی که در این موضوع بحث کرده اند از قرن سوم با آثار ابن راوندی، و خیاط شروع می شود. از آثار قرن سوم و چهارم که در این پژوهش به آن توجه شده است می توان به اخوان الصفا، ابو اسحاق نوبختی، محمد زکریای رازی، فسارابی، ابوحاتم رازی، شیخ صدوق، ابوالحسن اشعری و کلینی، سید رضی و شیخ مفید اشاره کرد. در این نوشتار به آراء ادیان و نیز فرق گوناگون مذهبی و کلامی نیز توجه شده است که برخی از آنها عبارتند از معتزله (خیاط و قاضی عبد الجبار)، اشاعره (باقلانی، تفتازانی، غزالی، جوینی، عبدالقاهر بغدادی، جرجانی، ایجی، آمدی، فخر رازی، شهرستانی)، ماتریدی (ابو الثناء اللامشی، ابومنصور ماتریدی)، زیدیه (قاسم بن محمد صاحب الأساس لعقائد الکیاس، حسین بن بدر الدین)، اسماعیلیه (علی بن ولید، ناصر خسرو قبادی، بلخی، ابو حاتم رازی، هبة الله بن موسی شیرازی)، نوبختیان، کلام نومعتزلیان (محمد سیده) سلفیه (ابن تیمیه)، کلام یهود (موسی بن میمون)، کلام مسیحیت، هندو، جین، بودا و سیک. لذا این تحقیق از جنبه تاریخ علم کلام نیز قابل توجه بوده، کاری نو می باشد.

ذکر ادله انکار نبوت، در آثار صحاحین اسلامی به قرن دوم و کتاب *الغریب المشرقیه* ابو عیسی و راق و سپس کتابهای ابن اونی، *منازل النمرود، الدماغ و الفرید* بر می گردد.^۱ سپس این ادله قرن به قرن در کتب گوناگون ذکر و بررسی شده است و در این پژوهش به ترتیب زمانی آورده شده است. عمده کسانی که به این بحث پرداخته اند اثری نیستند مانند باقلانی، جوینی، فخر رازی، تفتازانی، آمدی، ایجی. قاضی معتزلی و خصوصاً فخر رازی در این موضوعات مفصل تر از بقیه بحث کرده اند. در این بین آثار فخر رازی از جهت دست یافتنی بودن، موضوع، تحلیل و دقت بحث خصوصاً در بحث معجزه، بی نظیر است. آراء ابن راوندی، محمد زکریای رازی و نیز اتهام الحاد به آنها نیز بررسی شده است. با بررسی که بر حدود چهارصد عنوان شیعه داشته ام، می توان گفت اثری که هدف این پژوهش را تأمین کرده باشد وجود ندارد. در این کتاب کایه ادله ای که در طول تاریخ بحث شده است در یک جا گردآوری، دسته بندی و تحلیل گردیده است.

آثار موجود از جهت حجم مطالب، جامعیت، دقت و عمق بحث، احصای ادله، تحلیل و مشکافی ادله، بیان مبانی، بیان قیاسی کافی نمی باشند، لذا در این تحقیق سعی شده است که برای رفع این نقایص گامی برداشته شود. هدف از این تحقیق با توجه به عنوان آن، احصاء ادله است. از طرفی مخاطب این تحقیق افراد متخصص می باشند، بنابر این با توجه به محدودیت کمیت تحقیق، امکان

^۱ مجتبی زروانی، «براهمه در آثار متکلمان مسلمان»، *مطالعات اسلامی*، شماره ۵۹، (۱۳۸۲)، ص ۴۳-۵۶

پرداخت ادله بیش از این ممکن نبوده است. از این روی، پرداخت دقیق تر و جامع تر ادله و نقد و بررسی آن به تحقیقات و آثار جداگانه ای واگذار می شود. برای مثال دلیل لطف یا دلیل قانون یا دلیل هدایت هر یک می توانند یک کتاب مستقل را به خود اختصاص دهند. از نظر توجه به قیاس و ارکان آن، در آثار سدید الدین حمصی قابل توجه است. در بیان هر دلیل ابتدا سعی شده است که با توجه به شرایط آن و قائلان آن به ترتیب تاریخی بیانی قیاسمند ذکر شود. درباره بیان قیاسمند و اهمیت آن در قسمت اهداف توضیح داده شده است.

جنبه ی جدید بودن و نوآوری طرح

این نوآوریها عبارتند از:

یک. جمع رزی کتبه تقریرها و بیانهای متکلمین و حکما درباره موضوع. مراد بیان مطالبی نیست که لزوماً «ایل» در اثبات یا نفی نبوت اند، بلکه هر مطلبی که می تواند بیان مبانی و مقدمات دلیل باشد، مانند قاعده لطف.

دو. دسته بندی تقریرها

سه. بیان قیاسمند از ادله

چهار. تحلیل و رفع ابهام از بیان ها و ادله

پنج. استخراج مبانی ادله و ادعاها

شش. نقد ادله و مبانی آن

هفت. استخراج مبانی ادله از قرآن و روایات

هشت. ارائه تقریرهای نو و تلاش در استخراج ادله و تقریرهای نو از آیات و روایات

نه. این تحقیق از نظر تاریخ علم کلام نیز قابل توجه است چرا که در جنبه اقوال و دگرگونی و تغییر آن از ابتدا تا کنون بررسی شده است.

ده. بیان اشتباه تاریخی متکلمین در نسبت انکار نبوت به براهمه

یازده. بازبینی اتهام الحاد به ابن راوندی و محمد زکریای رازی.

دوازده. تحلیل رجال برخی از احادیث و بررسی میزان اعتبار آن

سیزده. بررسی نوی از قاعده لطف

چهارده. بررسی نوی از دلیل قانون (دلیل حکما)

نام برخی از ادله تازگی دارد و برای اولین بار در این نوشتار به کار رفته است. برخی از این نام ها برگرفته از متن روایات و آیات قرآن است. تازه بودن این نام ها مانند دلیل وقوع نشان دهنده نو بودن تقریر می باشد. برخی از این نام ها عبارتند از دلیل دلیل بشارت و انذار، دلیل رضا و سخط، دلیل صدق، دلیل عذر و حجت. جنبه های نوآوری در ابتدای فصل چهارم مفصلاً توضیح داده شده است.

www.ketab.ir